

V zájmu obecné mravnosti

Erotika, literatura a cenzura 1918–1939

Dnešní čtenářskou veřejnost již stěží šokují beletristické texty obsahující odvážné erotické scény či literatura jiným způsobem otevřeně tematizující lidskou sexualitu; některá taková díla tvoří součást moderního literárního kánonu a jsou v rámci výuky představována již středoškolským studentům.

**Tomáš
PAVLÍČEK**

Výtisky provokativních děl Henryho Millera, Lawrenceva *Milence Lady Chatterleyové* či textů markýze de Sade si zájemci mohou v současnosti bez problémů opatřit v knihkupectvích či knihovnách. Tato situace, jak snadno dosvědčí pamětníci doby před rokem 1989, nebyla zdaleka vždy samozřejmá a omezení či zákazy, pro současnou mladší generaci možná těžko pochopitelné, provázely i nejliberálnější období našich předlistopadových dějin: dvacetiletí první republiky.

Podle tehdejšího právního řádu byly tiskoviny, označované dobovou úřední terminologií za pornografické, obscenní či „oplzlé“, postihovány především podle § 516 trestního zákona (převzatého ještě z dob habsburské monarchie). Na základě jeho ustanovení se přestupku dopouštěl každý, *kdo vyobrazeními nebo smil-*

nými činy mravopochestnost nebo stydlivost hrubě a způsobem veřejné pohoršení vzbuzující urazil. Došlo-li k porušení této zákonné normy tiskem a byla-li pachatelé vina prokázána v rámci soudního přelíčení, hrozil trest *tuhého vězení* od šesti měsíců do jednoho roku; příslušná tiskovina byla zároveň částečně či zcela konfiskována. Již zběžným nahlédnutím do nejuplněnějšího dobového soupisu prohibiční *Seznamu knih a písní zakázaných v Československu*, sestaveného a roku 1937 vydaného policejním inspektorem Františkem Frenzlem, se přitom lze přesvědčit o tom, že publikace postihované na základě této právní normy sice nepatřily do skupiny nejčastěji zabavovaných, jejich množství však nebylo zanedbatelné. V úhrnu cenzurovaných „neperiodických tiskovin“ z let 1918–1936 se jednalo o téměř devět procent (přes dvě stě deset z více než dvou tisíc tří set) zdokumentovaných konfiskátů. Detailnější porovnání jednotlivých cenzurovaných publikací však ukazuje, že texty přitahující pozornost tehdejších cenzorů náležejí do několika výrazně odlišných skupin a jen část z nich je možné označit za beletristické. Pokusme se tedy nyní stručně přiblížit jednotlivé okruhy takto cenzurovaných tiskovin.

První skupinu tisků „ohrožujících mravnost či stud“ představovaly v meziválečném Československu hygienické příručky či další, rozsahem převážně drobnější publikace týkající se pohlavní zdravotědy. Osvětové působení v oblasti sexuality, jež byla po většinu 19. století úzkostlivě skrývána v soukromí, pronikalo zejména v souvislosti s filosofickými, vědeckými a kulturními impulsy *fin de siècle* stále silněji na veřejnost. „Pěče o tělo“ se tak i v této oblasti stávala fenoménem, který za vydatného spolupůsobení médií výrazně vstupoval do širšího povědomí a pozvolna se zapísoval do vzorců moderního životního stylu. Není přitom náhodou, že

Obálka konfiskovaného tisku *Tisíc a jedna noc* (nakladatelství Vl. Orel) navržená Františkem Podešvou. Cenzurní postih publikace byl iniciován opakovanými stížnostmi veřejnosti na rozšiřování reklamních letáků provedených v obdobném duchu týmem výtvarníkem.

významnou pozici mezi zmíněnými tisky zaujímají publikace vznikající na komerční bázi a sloužící jako tiskový doprovod podnikatelských aktivit s oblastí lidské sexuality úzce souvisejících. V meziválečném Československu byl tak v tomto ohledu bezkonkurenčně nejzakazovanějším autorem František Trefný, spisovatel, nakladatel a majitel Domu moderní hygieny Hydiko, zásilkového obchodu s hygienickými potřebami, kosmetikou, antikoncepcí a erotickými pomůckami. Příručky, jež sám sepsal, přeložil či sestavil, např. *Diskretní odpovědi na důvěrné otázky*, *Zvrácenost a omyly lásky*, *Onanie, její následky a léčení* či *Bujaré mužství*, souvisely s pestrou škálou dobových obdobně zaměřených, často pseudovědeckých spisků německé či francouzské provenience kulujících Evropou.

Tomáš PAVLÍČEK (nar. 1972) je odborným pracovníkem Ústavu pro českou literaturu AV ČR, zabývá se sociologií literatury a problematikou literární cenzury. Podílel se mimo jiné na čtyřsvazkových *Dějích české literatury 1945–1989* (Praha 2007–2008, ed. P. Janoušek). pavlicek@ucl.cas.cz

Portál firmy Hydiko ve Spálené ulici v Praze

Pro intimní koutek Vaší knihovny

Nakladatelský katalog firmy Hydiko z roku 1934

Obdobně jako v jiných cenzurních systémech byla přísnost dohledu i za první republiky odstupňována podle předpokládaného adresáta. Specifickou skupinu, která měla být před důsledky šíření tisků a vyobrazení na dobové poměry příliš odvážně pracujících se sexuálními motivy zvláště chráněna, představovali nezletilí. Do československého právního řádu byla kvůli zamezení distribuce „pornografických a brakových“ tisků mezi touto populační vrstvou dokonce implementována zvláštní ustanovení tzv. malého tiskového zákona (1933). Avšak nejen nedospělost byla z pohledu cenzury rizikovým faktorem diskvalifikujícím potenciální konzumenty „závadné“ erotické literatury. Také čtenáři nedostatečně vzdělaní vyžadovali dle dobových představ specifickou péči.

Nenáročně čtivo, jež jim bylo určeno, bylo zpravidla identifikovatelné již některými nápadnými vnějšími znaky. Patřil k nim opět převážně menší rozsah tisků, výtvarně nepřilíživší kvalitní, avšak nápadná (mnohdy výrazně barevná) obálka s vyobrazením či alespoň zkratkou svůdně (polo)odhaleného ženského těla. Děj těchto spisků byl často – v souvislosti s obrazem Orientu jako geografického prostoru, v němž neplatí křesťanská morálka, situován do exotických končin (*Orgie v Afghánistánu*, *Liebe im Orient*, *Tisíc a jedna noc*). Atraktivním rámcem části této erotické produkce se ovšem mohlo stát i prostředí moderního velkoměsta, autoři přitom opakovaně pracovali s dějovými schémata populární literatury, zejména detektivky. Další výraznou skupinu erotik představovaly upravené verze klasiky tohoto žánru (Boccaccio, Pietro Aretino, markýz de Sade).

Vzhledem k předpokládaným kupcům – početnému, převážně nevzdělanému publiku – a riziku cenzurního zásahu, spojeného s nemalými finančními ztrátami, využívali nakladatelé při distribuci takových publikací rozmanitých strategií. Jednou z nich bylo jejich diskretní šíření zásilkovou formou. Řada těchto edic je v současnosti obtížně dohledatelná; vzhledem ke snaze o utajení jejich existence totiž nebylo plněno zákonné nařízení o odevzdávání povinných výtisků a příslušné tituly proto nebyly uloženy do konzervačních

fondů knihoven. Za účelem získání nových odběratelů však byli jejich nakladatelé nuceni svou produkci propagovat (mimo jiné formou letáků vyhazovaných do schránek). Občas proto docházelo, a to zejména na základě stížnosti lidí, kteří byli pohoršeni buď samotnými tisky, nebo materiály je propagujícími, k policejnímu zásahu a následnému postihu nakladatelů. Tímto způsobem byla v roce 1937 například konfiskována již zmíněná brožura *Tisíc a jedna noc*, na niž *podáním ze dne 6. dubna upozornil policejní ředitelství J. Hnyk, ředitel akciové společnosti v Praze Strašnicích*. Jako důvod svého oznámení uvedl, že je *podobnými, dle jeho tvrzení pornografickými zásilkami různých nakladatelů obtěžován*. Obdobných protestů a stížností adresovaných nejen policii, ale i ministerstvům či státnímu zastupitelství, se dochovala celá řada. Jejich rozhořčená dikce svědčí o přetrvávající pruderii a alespoň veřejně demonstrované nekompromisnosti ve vztahu ke zpracování erotických námětů zacíleným na širší čtenářské vrstvy. S tím souvisela i razance a množství cenzurních postihů: tato skupina tvořila většinu tisků zabavených podle § 516 trestního zákona. Dodejme jen, že nemalou část z nich představovaly opět tituly vydávané Františkem Trefným, konfiskována byla mimo jiné i větší část jeho ediční řady Erotická knihovna.

CENZURA A ELITNÍ KULTURA

Odlišný postup, jak ostatně dokládá i výrazně nižší množství postihů, uplatňovala cenzura na tematizaci erotiky v textech „vysoké“ literatury. Respekt k tvůrčí svobodě autora a autonomnímu statutu uměleckého díla však ani zde nezaručoval naprostou volnost. Na počátku třicátých let tak propadla zabavení část edice Olisbos vydávané Václavem Čejkou a zpřístupňující české překlady klasických erotických a pornografických děl 18.–20. století (markýz de Sade, Pierre Louÿs, Felix Salten). Souběžně byla cenzurována rovněž řada dalších pokusů o domácí vydání tohoto typu děl (Mussetův *Gamiani*, Sadova *Justina* či Clelandova *Fanny Hillová*). Příslušné texty totiž vzhledem k otevřenosti či provokativnosti některých pasáží, případně kvůli samotnému ústřednímu tématu, sexualitě v jejich různých po-

dobách, fakticky nebyly posuzovány jako umělecké. Státní zástupce a později soud pak při projednávání vyzdvihovali zejména jejich negativní společenský dopad a takto postižovaná literatura byla dokonce v některých případech dávána do bezprostřední spojitosti s kriminalitou.

Pod soustavný dohled cenzury se již od zrodu hnutí dostaly rovněž aktivity surrealistů. K zvýšené ostražitosti cenzurních orgánů přímo vybízel surrealistický zájem o Freudovo učení, snaha do tvůrčího procesu zapojit hlubiny lidského podvědomí i cílevědomé úsilí o odbourání řady společenských tabu a předsudků z oblasti sexuality. Část jejich produkce se proto k zájemcům dostávala ve velmi omezených nákladech paralelními, polooficiálními distribučními cestami. Tuto strategii uplatnil např. Jindřich Štyrský při vydávání *Erotické revue*. Edice vycházela jako soukromý tisk *pro okruh přátel a sběratelů*, který *nesměl býti veřejně prodáván ani vyložen, ani jinak rozšiřován nebo zařazen do veřejných knihoven*.

O charakteru cenzurního působení za první republiky a úzké hranici mezi ještě přípustným a již postižovaným literárním ztvárněním lidské sexuality výmluvně svědčí případ, který rezonoval větší měrou i v dobové (nejen) kulturní publicistice. Šlo o zákaz knihy francouzského autora Victora Margueritta *La Garçonne* (1922). Toto beletristické dílo, teozovitý román reagující na jedno z frekventovaně debatovaných témat doby – emancipaci žen, v hlavním tematickém plánu líčí mravní pád dospívající měšťanské dívky. Vyznívá jako příkrá obžaloba pokrytecké morálky meziválečné francouzské společnosti; podstatnou součástí děje přitom tvoří pasáže na svou dobu otevřeně líčící nevázaný milostný život hlavní postavy. Patrně nejvíce provokující byla pro dobového čtenáře, což také ilustrativně dokládá dobová publicistická reflexe, tematizace lesbického vztahu, která se formou slovní hříčky promítla již do názvu díla (*garçon* – chlapec, s členem a koncovkou vyjadřujícími ženský rod; pro česká vydání volili překladatelé poněkud neobratné ekvivalenty *Garsonka* a *Mužatka*). I přes banální *happy end*, tlumící vyostřeně kritické vyznění, vyvolala kniha v zemi svého vzniku skandál a její autor byl

RÉSUMÉ

This article is devoted to the censorship of publications with erotic subject matter during the first Czechoslovak Republic, 1918–1939. It describes various books that openly had human sexuality as their topic. Such works, including sex-education manuals, pseudo-scientific writing, erotic and pornographic novels and short stories, and Surrealistic works, were often subject to censorship.

To demonstrate the working of the censorship system, the article discusses specific cases, including František Trefný's publications, Victor Margueritte's novel *La Garçonne* (1922), and Henry Miller's *Tropic of Cancer* (1934).

dokonce v souvislosti s nařčením, že *kazí pověst francouzských dívek*, zba- ven Řádu čestné legie. Zejména díky těmto okolnostem se dočkala jen ve Francii statisícových nákladů a brzy se stala i světovým bestsellerem.

V souvislosti s pověstí, jež ji před- cházela, se kniha po českém překla- du (1923) dostala do hledáčku cen- zurních úřadů. Na základě § 516 trestního zákona byla rozhodnu- tím státního zastupitelství z 30. led- na 1924 shledána na třinácti místech závadnou a padlo rozhodnutí o její konfiskaci. Paralelně proběhlo i po- souzení jejího německého (ve Vídni vydaného) překladu, který byl vzá- pětí v Československu rovněž zaká- zán. Po potvrzení verdiktu tiskovým soudem začalo stahování jednotli- vých neprodaných výtisků z knihku- pectví. Nakladatelské družstvo Máje jako poškozená strana ovšem poda- lo ihned proti schválení konfiskace námitku. Právní zástupce naklada- tele, známý znalec autorského prá- va Jan Löwenbach, v ní argumento- val zejména tím, že i přes řadu vydá- ní v různých jazycích kniha zatím ni- kde nebyla konfiskována. Charakte- rizoval ji jako umělecké dílo, *které jest široce rozvrstveným obrazem spo- lečenských poměrů dnešní Paříže pováleč- né*, konfiskované fragmenty textu, *tý- kající se více nebo méně intimní pohlav- ního styku*, přitom dávají smysl tepr- ve ve stavbě celku a jejich vytržením z kontextu dochází k naprostému zkreslení jejich významu. Připomíná rovněž uznání, jehož se dílu dosta- lo u francouzské kritiky, a zdůraz- ňuje renomé autora, který *napsal již přes třicet knih*. Na základě této stíž- nosti sice dne 25. února 1924 padlo rozhodnutí o zrušení zabavení romá- nu, po odvolání státního zástupce však byla nakonec konfiskace vrch- ním zemským soudem potvrzena. Z odůvodnění konečného verdiktu je nejzajímavější tvrzení, že dílo je určeno širšímu obecenstvu, a otáz- ku, zda mohou inkriminovaná mís- ta ohrozit mravopočestnost, je třeba řešit *dle obecného a průměrného názoru vrstev, pro něž je četba ta určena*.

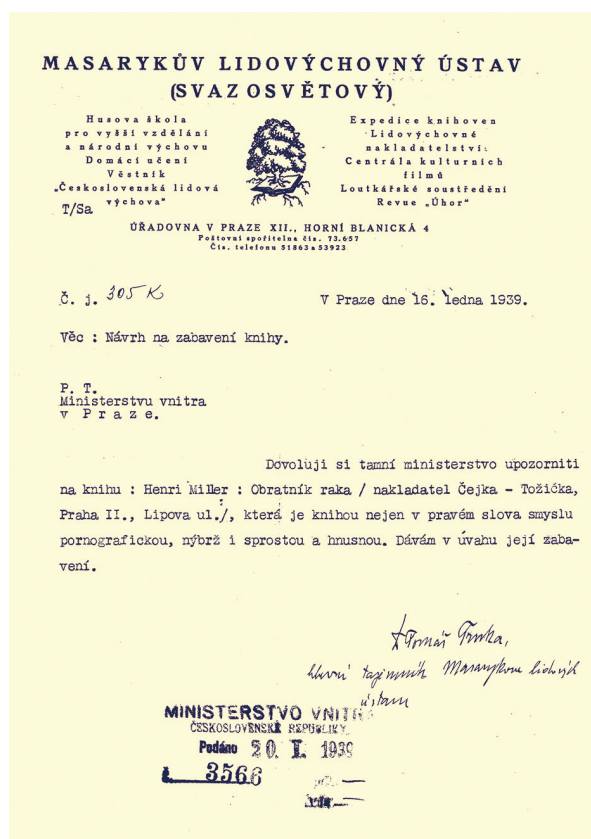
Ač tedy celý proces dopadl v ne- prospěch knihy, podstatnou okol- ností jeho průběhu byla zřetelná transparentnost – odehrál se v „zá- ři reflektorů“, za kontroly a vydatné spoluúčasti sdělovacích prostředků, a tedy širší čtenářské veřejnosti. Zá-

roveň názorně demonstruje mecha- nismy, jimiž byla v tomto typu cen- zurního systému stanovována hra- nice umělecké literatury, které byla v porovnání s texty jinými příznána zřetelná privilegia.

Výmluvným protějškem případu Marguerittova románu, dokládajícím proměnu pomnichovského kultur- ního života v Československu, byla kauza konfiskace románu Henryho Millera *Obratník raka*. Román vyšel na podzim 1938 nákladem již zmiňo- vaného Václava Čejky. Obdobně jako v řadě jiných případů vzešel podnět k jeho cenzurování zvenčí. Na výskyt „závadných“ tiskovin v pražském To- žičkově knihkupectví upozornil To- máš Trnka, tajemník Masarykova li- dovýchovného ústavu (Osvětového svazu), klíčové instituce řídicí kon- cepci osvětového působení a mimo jiné též výběr titulů do sítě lidových knihoven. V dopise ministerstvu vni- tra knihu označil za *v pravém slo- va smyslu pornografickou, (...) sprostou a hnusnou*. 6. února 1939 pak pražské státní zastupitelství román jako celek zabavilo a jeho nález vzápětí potvrdil i tiskový soud. Dne 22. února byly dokončeny prohlídky jednotlivých knihkupectví i skladu nakladatele, z celkem 530 vydaných bylo zabave- no pouze 41 exemplářů.

Ač celý zásah včetně projednání před soudem proběhl zcela v inten- cích prvorepublikových cenzurních pravidel a kniha byla posuzována na základě totožných právních norem, jako tomu bývalo před Mnichovem, nese již případ zřetelné stopy odliš- ného historického kontextu. Vzhle- dem k dobové vyostřené atmosféře, poznamenané mimo jiné řadou pu- blicistických útoků na „kulturní levi- ci“, trvající kampani proti překladům zahraničních beletristických děl i sou- stavné diskreditaci umělecké avant- gardy, nemělo smysl do tiskové pře na obranu titulu vstupovat. Kvůli uvede- ným okolnostem rovněž nemohla (na rozdíl například od známého zákazu překladu Lautréamontova *Maldorora* z roku 1929) přinést pozitivní efekt obrana Millerova románu formou publicistických polemik: kontrover- znost díla se totiž mohla následně pro- mítnout i do nevybíravých útoků na její zastánce.

Případ zákazu *Obratníku raka* je tak událostí ve vývoji cenzurního systému do jisté míry zlomovou.

Dílo bylo neslučitelné s předsta- vi o literatuře, prosazovanými no- vými institucemi literárního života, například Národní kulturní radou. Představovalo vlastně přímý pro- tiklad ideálu umělecké tvorby vy- růstající z domácích kořenů, stimu- lující „zdravé národní sebevědomí“ a představující výraz životaschop- nosti národa. Autonomie přiznáva- ná literární tvorbě v meziválečném dvacetiletí již neměla být v prvních měsících roku 1939 argumentem k prosazení určité knihy, rozhodu- jící byla její přijatelnost z hlediska politického, případně její adekvát- nost ve vztahu k dobovým požá- davekům národní kultury. Zřetelná formálnost průběhu tiskového sou- du zároveň dokládá, že v době jeho konání již prakticky neexistovala možnost verdiktu se vzepřít. Čis- tě technicky byla v rovině cenzur- ní praxe tato skutečnost vyjádřena přesunem kontroly tisku a knižní produkce na bedra rostoucího apa- rátu předběžné cenzury, což zůstalo s výjimkou několika krátkých časo- vých úseků skutečností i po celá ná- sledující desetiletí. ■

Dopis Tomáše Trnky adresovaný ministerstvu vnitřní, který sloužil jako podnět ke konfiskaci prvního českého vydání Millerova *Obratníku raka*.

LITERATURA

F. Frenzel, *Seznam knih a písní zakázaných v Československu*, Hora Sváté Kateřiny 1937; L. Hunt (ed.), *Die Erfindung der Pornographie. Obszönität und Moderne*, Frankfurt am Main 1994; H. M. Hyde, *A History of Pornography*, London 1964; J. Philipps, *Forbidden Fictions. Pornography and Censorship in Twentieth-Century French Literature*, London 1999; A. Zach, *Slovník českých nakladatelství 1849–1949* [http://www.slovník-nakladatelství.cz].